

Inleiding

- Migratiestromen wereldwijd
- Migratie in België
- Migratiemotieven
- De illegale migratie
- Integratie
- Conclusie en aanbevelingen

Migratie

Omvang, betekenis en knelpunten

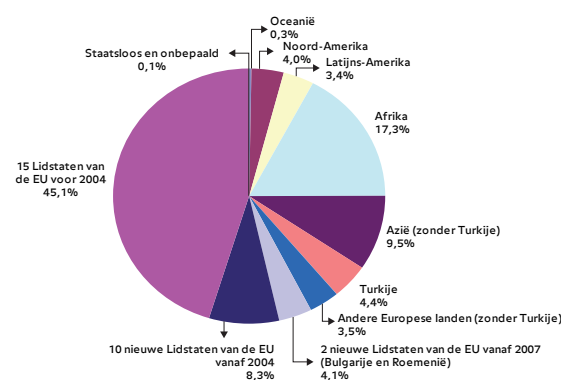
Jaarlijks strijken tienduizenden migranten van over de hele wereld neer over onze contreien. Ze zijn op zoek naar een betere toekomst maar zorgen desondanks voor wrevel en onrust. In deze beleidsnota brengen we de migratiestromen objectief in beeld. We bezinnen ons over de maatschappelijke knelpunten en constateren dat in ons land migratie een fenomeen is dat we te veel ondergaan. Deze vaststelling noopt tot een vervolgnota waarin zal worden nagegaan hoe migratie beter kan worden gestuurd, vooral in functie van de eigen arbeidsmarktproblematiek.

1. Migratiestromen wereldwijd

Migratie is van alle tijden. Reeds in de Oudheid vormden grote steden aantrekkingspolen voor werkkrachten en andere gelukszoekers. Een schoolvoorbeeld uit de meer recente geschiedenis betreft de VS. Kenmerkend is de wijze waarop dit land zichzelf als het ware heeft gecreëerd door eeuwenlang miljoenen nieuwkomers te absorberen. Tot op vandaag blijven de VS het migratieland bij uitstek met jaarlijks meer dan 1 miljoen legale nieuwkomers. Daarbovenop komen nog eens minstens zo veel tijdelijke migranten en naar schatting een half miljoen illegale inwijkelingen.

Bekijken we een en ander in relatieve termen dan zijn het evenwel andere landen die de toon zetten. Ook in eigen land eist migratie een belangrijke rol op. Tabel 1 bevat enkele migratie-indicatoren voor een selectie van OESO landen. Blijkbaar telt ons land relatief veel instromende nieuwelingen (7,4 per 1000 inwoners in 2005). Concreet gaat het om 77.400 immigranten. Daartegenover staan 3,7 uitwijkelingen per 1.000 inwoners. De netto immigratie blijft aldus aanzienlijk. Ook het aantal asielaanvragen ligt bij ons relatief hoog.

Binnen de eurozone zijn ook Ierland, Oostenrijk en Spanje echte migratielanden. Ze voeren een actieve migratiepolitiek die heel vaak gericht is op de eigen arbeidsmarktproblematiek. Ook voor Zweden en het Verenigd Koninkrijk is migratie een bron van nieuwe werkkrachten. Samen met Ierland hebben beide landen reeds vanaf 2004 hun deuren opengezet voor migranten uit de 10 nieuwe lidstaten die toetraden tot de EU. Ondertussen deed Ierland dit ook voor immigranten uit Roemenië en Bulgarije die in januari

Figuur 1: Samenstelling van de in 2005 geregistreerde immigratie per nationaliteitsgroep.

Bron: Rijksregister - FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.

	Instroom per 1000 inwoners	Uitstroom per 1000 inwoners	Asiel- aanvragen per 1000 inwoners	Vreemdgeboren populatie (in % totale bevolking)	Naturalisaties in % vreemde bevolking
--	-------------------------------	--------------------------------	---	---	---

België	7,4	3,7	1,8	12,1	3,5
Duitsland	7,0	5,9	0,7	12,9	1,6
Frankrijk	2,2	nb	0,9	8,1	4,6
Nederland	3,9	1,5	2,3	10,6	4,1
Ierland	12,3	nb	2,0	11,0	nb
Oostenrijk	12,3	5,8	3,7	13,5	4,4
Spanje	15,7	nb	0,2	5,3	2,2
Finland	2,4	0,5	0,6	3,4	5,1
Zweden	5,7	1,8	2,9	12,4	8,2
Denemarken	3,5	1,7	1,1	6,5	3,8
Verenigd Koninkrijk	7,9	3,0	1,1	9,7	5,7
Verenigde Staten	3,8	nb	0,1	12,9	nb
Zwitserland	12,7	6,7	2,5	23,8	2,6
Canada	8,1	nb	1,0	19,1	nb
Japan	2,9	2,3	0,0	nb	0,8
Australië	8,2	1,6	0,3	23,8	nb
Noorwegen	6,8	2,7	2,7	8,2	5,7
Nieuw-Zeeland	13,2	7,5	0,2	19,4	nb

Sommige observaties hebben betrekking op een ander jaar

Instroom vreemdelingen: Denemarken (2003); Uitstroom vreemdelingen: Denemarken (2003); Vreemdgeboren populatie: Duitsland (2003), Spanje (2001) Naturalisaties: Frankrijk (2000).

Tabel 1:

Migratiestromen voor een selectie van OESO landen (2005).

Bron: OESO.

2007 toetraden. Buiten de EU zijn naast de VS ook Zwitserland, Nieuw-Zeeland, Australië en Canada immigratiegedreven landen.

2. Migratie in België ¹

2.1 Jaarlijkse stromen

Met meer dan 70.000 nieuwkomers ligt de legale migratie de laat-

ste jaren historisch hoog. Enkel vlak na WOII en begin jaren zestig was de instroom nog groter. Figuur 1 deelt de geregistreerde immigratie van 2005 in volgens nationaliteitsgroepen. Ongeveer 45% van de nieuwkomers komt uit een EU-15 lidstaat. De nieuwelingen uit de groep van 10 lidstaten die in 2004 tot de unie zijn toegetreden zijn goed voor 8,3% terwijl de twee lidstaten die in 2007 toetraden 4,1% van de instroom voor hun rekening nemen. Het aandeel van Afrika bedroeg 17,3%.

¹ Zie ook Koning Boudewijnstichting (2008).

Figuur 2 geeft de top 15 inzake instroom per individueel land van herkomst. Frankrijk en Nederland brachten in 2006 respectievelijk 11.570 en 11.488 nieuwkomers aan. Ook wanneer gemeten sinds 1991 blijkt het gemiddelde voor deze twee landen het hoogst te liggen. Marokko, Polen en Duitsland vervolledigen de top 5.

Figuur 3 geeft dezelfde top 15 maar dan gemeten volgens netto stromen die men bekomt door het aantal immigranten te verminderen met het aantal dat terug uitstroomt. In deze rangschikking gaat Marokko aan de top met een positief migratiesaldo van 6.854. Gemiddeld bedroeg de jaarlijkse netto stroom uit Marokko sinds 1991 4.829. Dit geeft aan dat Marokkanen zich bij ons verhoudingsgewijs meer permanent vestigen tegenover Fransen of Nederlanders. Hetzelfde geldt voor de Turken.

2.2 Samenstelling bevolking

De migratiestromen van de afgelopen decennia hebben uiteraard gevolgen gehad voor de samenstelling van de bevolking. Een eerste statistiek die daarover iets zegt is het gecumuleerd aandeel van 'vreemd geboren' in onze bevolking. In tabel 1 lezen we af dat dit aandeel in 2005 reeds 12% bedroeg. Daarmee komt België aardig in de buurt van de VS. In sommige landen ligt dit aandeel evenwel nog hoger, soms tot het dubbele.

Migratiestromen wereldwijd

Migratie in België

Migratiemotieven

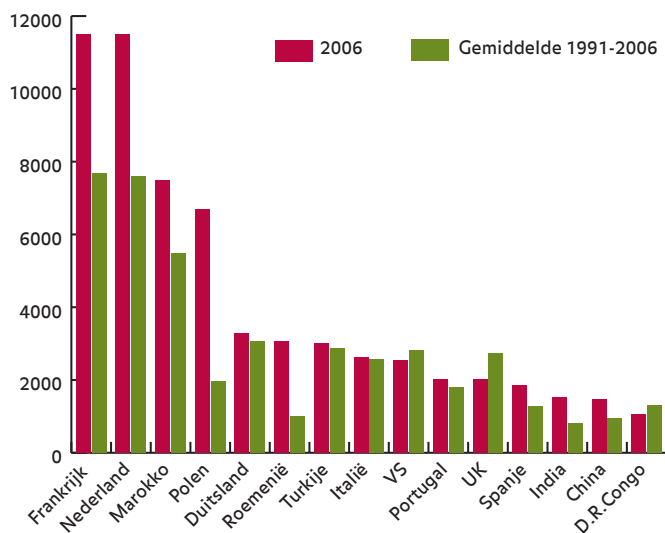
De illegale migratie

Integratie

Conclusie en aanbevelingen

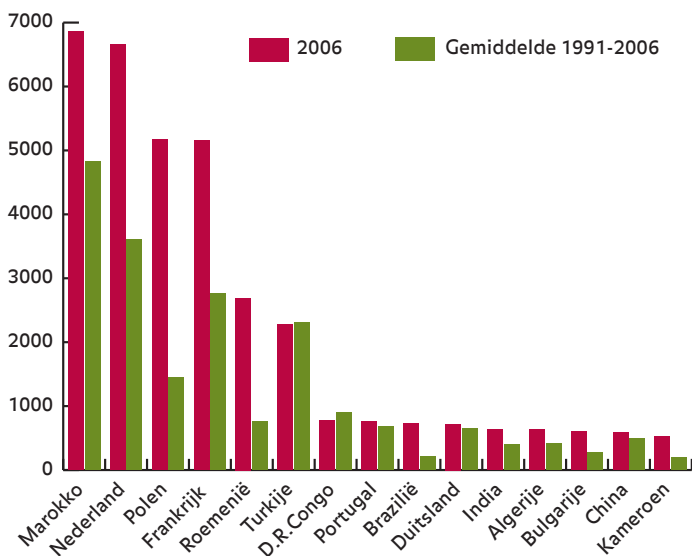
Focussen we in eigen land op het nationaliteitsbegrip, dan zakt het aandeel tot minder dan 9%. Dit is vooral een gevolg van het grote aantal naturalisaties. Sinds 2000 verwerven reeds meer dan 300.000 vreemdelingen de Belgische nationaliteit. Vooral Marokkanen (meer dan 90.000) en Turken (meer dan 50.000) werden vanaf 2000 Belg. Dit zet een neerwaartse druk op het aantal vreemdelingen in de statistieken. Opvallend is dat niet EU-vreemdelingen sneller zijn geneigd om de Belgische nationaliteit aan te vragen dan EU-vreemdelingen.

Figuur 4 geeft een detail van de vreemde bevolking naar nationaliteit. Stel dat we de totale Belgische bevolking gelijk stellen aan 100%. In dat geval bedraagt het aandeel van de Belgen inclusief het aantal genaturaliseerden 91,2%. Het aandeel van de vreemdelingen, waarvan we het stuk taart ter wille van de leesbaarheid groter hebben gemaakt, bedraagt 8,8%. Onder de groep met een vreemde nationaliteit vallen vooral de Italianen, de Fransen, de Spanjaarden en de Duitsers op. Zij nemen elk een substantieel aandeel voor hun rekening. Daaruit kunnen we reeds afleiden dat het gros van de vreemdelingen bestaat uit EU onderdanen (6,0%). Bij de groep niet Europese vreemdelingen vormen de Turken en de Marokkanen de opvallendste groep. Bij de rest van de niet Europese vreemdelingen zijn Congolezen, Amerikanen (VS), Algerijnen en Indiërs qua aan-

Figuur 2:
Instroom migranten naar land van herkomst (top 15).

Bron: Rijksregister - FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.

Figuur 3:
Migratiesaldo naar land van herkomst (top 15).

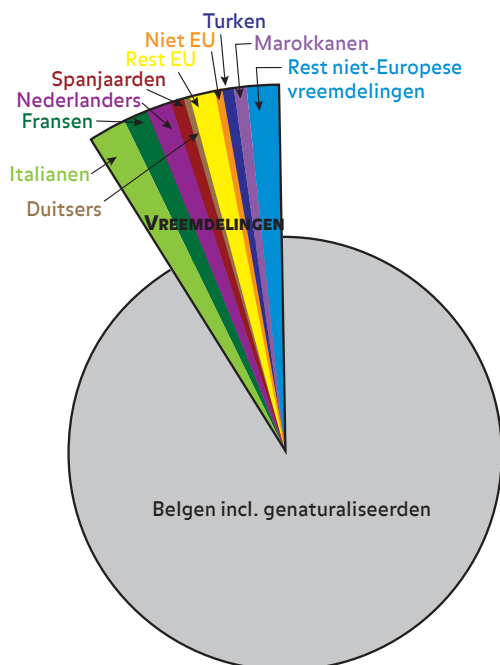
Bron: Rijksregister - FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.

tal vermeldenswaardig. Wat niet op de figuur werd aangegeven is het aandeel vluchtelingen dat 0,18% van de totale bevolking bedroeg.

Figuur 5 geeft ongeveer hetzelfde weer als figuur 4 maar op een an-

dere manier. Hier wordt de groep vreemdelingen gelijk gesteld aan 100% en ingedeeld volgens nationaliteitsgroepen. We zien dat het aandeel van de vreemde bevolking uit EU-15 lidstaten 64,1% bedraagt. Bijna 15% van de vreemde bevolking komt uit Afrika.

Figuur 4:
Vreemdelingen naar nationaliteit in % totale bevolking.

Bron: Rijksregister - FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.

3. Migratiemotieven

Tal van redenen zijn goed om naar ons land te komen. De studie van de Koning Boudewijnstichting (2008) wijst er terecht op dat het niet eenvoudig is om die motieven te achterhalen. Het uitgangspunt is de databank van de Dienst Vreemdelingenzaken betreffende de visa voor een lang verblijf. Dergelijke visa mogen niet verward worden met de visa voor een kort verblijf die meestal toeristische doeleinden dienen. Een visum voor de lange termijn wordt doorgaans toegekend omwille van vijf hoofdredenen: tewerkstelling, huwelijk en samenwonen, studies en tenslotte, gezinshereniging. Dit lijkt eenvoudig maar op basis van de beschikbare statistieken kan niet altijd de exacte reden achterhaald worden. Ook is het mogelijk dat een combinatie van factoren in het spel zijn. Verder dekken de gegevens niet alle migranten aangezien voor sommige landen geen visum moet worden afgeleverd (onderdanen EU). Daarbij komt dat niet alle uitgereikte visa effectief worden gebruikt.

Voortgaande op het beschikbaar statistisch materiaal kon figuur 6 worden samengesteld. Ondanks alle beperkingen geven de 30.178 visa die in 2006 werden uitgereikt alvast een indicatie van de migratiemotieven. Meer dan de helft had betrekking op gezinsherenigingen, met inbegrip van de aankomst van een echtgeno(o)t(e), kind(eren) of

Migratiestromen wereldwijd

Migratie in België

Migratiemotieven

De illegale migratie

Integratie

Conclusie en aanbevelingen

ouders. Het voortzetten van studies is de tweede oorzaak (25%) gevolgd door tewerkstelling (10%).

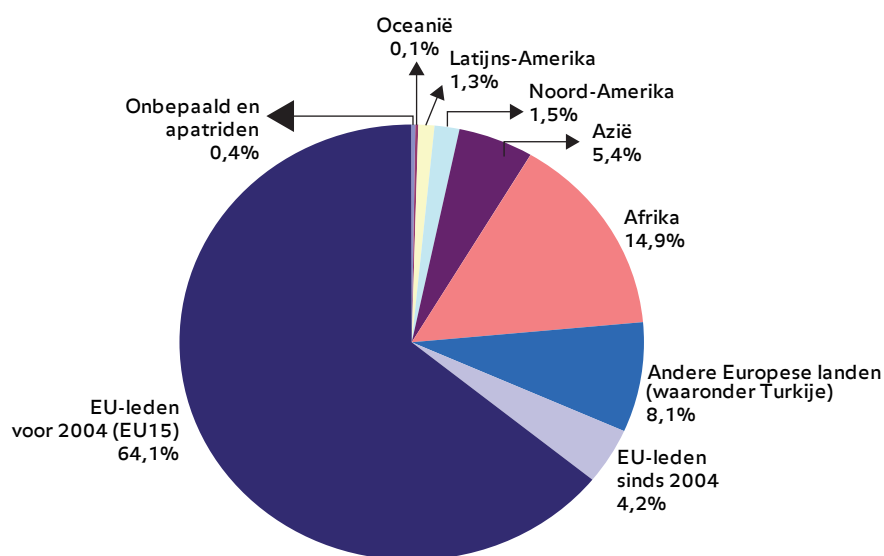
Iets wat niet onmiddellijk af te leiden valt uit figuur 6 is dat ongeveer 1.600 asielaanvragen in 2006 als vluchteling werden erkend. Uit tabel 1 konden we reeds afleiden dat België in internationaal vergelijkend perspectief veel asielaanvragen te verwerken krijgt. Het aantal asielaanvragen kende een piek in 2000 met 42.691 (figuur 7). Het aantal erkenningen ligt evenwel een heel stuk lager. Sinds 2000 ligt het erkenningpercentage onder de 10%. De meest opmerkelijk evolutie is de toename van het aantal erkende vluchtelingen uit Rusland (Tsjetsjenen). Ook het aantal erkende Rwandezes, Congolezen, Serviërs, Iraniërs en Burundezes blijft hoog.

Om het plaatje helemaal af te maken moeten we ook de illegale migratiestromen incalculeren. Het is algemeen geweten dat er heel wat clandestiene migranten op ons grondgebied vertoeven. Het is onmogelijk om dit aantal exact in beeld te brengen maar op basis van allerlei schattingsmethodes kan de omvang alleszins benaderd worden. In hun onderzoek komen Okkerse en Pauwels (2007) tot een schatting van 87.000 mensen zonder wettige verblijfspapieren. Een andere indicatie volgt uit het feit dat jaarlijks ongeveer 15.000 vreem-

delingen in onwettelijk verblijf worden geïntercepteerd. Afhankelijk van de pakkans is het werkelijke aantal hoe dan ook een veelvoud. Een laatste indicatie vinden we terug in een recent onderzoek van de Erasmus Universiteit. Daarin komen Van San e.a. tot het magisch getal van 110.000 illegale migranten voor België. Ondanks de grote foutenmarge waar de onderzoekers zelf op wijzen, geeft dit aan dat illegale migratie een probleem is dat niet mag worden onderschat. In de volgende paragraaf gaan we dieper in op enkele sociaal-economische aspecten van dit fenomeen.

4. De illegale migratie

Het is niet mogelijk om de exacte verblijfsreden van clandestiene migranten te achterhalen maar zeker is dat velen zich ophouden in de schaduwarbeidsmarkt. Of ze daar noodgedwongen terecht komen, mogelijks na afwijzing van een poging tot legaal verblijf, dan wel bewust gekozen hebben voor een illegaal arbeidsbestaan, is niet altijd duidelijk. Sommige illegalen komen naar hun land van belofte om er te werken in de illegaliteit. Hoe dan ook, de illegale tewerkstelling creëert zowel sociaaleconomische als ethisch

Figuur 5:
Samenstelling vreemde bevolking volgens nationaliteitsgroepen.

Bron: Rijksregister / FOD Economie – Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.

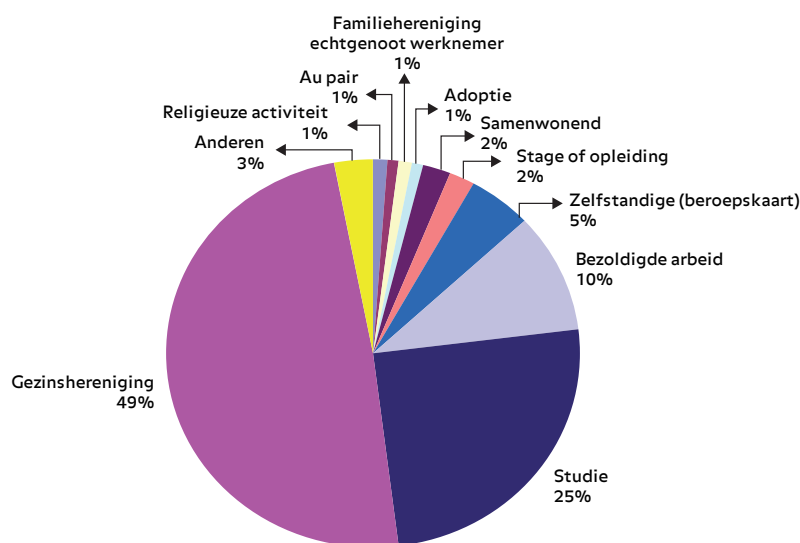
humanitaire problemen. Uit controles blijkt namelijk dat heel wat clandestiene arbeiders zich ophouden in sectoren die vaak met mensenhandel geconfronteerd worden (exotische restaurants, landbouw, tuinbouw, schoonmaak, confectie, vernieuwbouw en prostitutie). Een ander probleem is dat illegalen verstoken blijven van degelijke arbeidsomstandigheden, sociale zekerheidsrechten en elementaire gezondheidszorg.

Dit stelt ons voor een maatschappelijk dilemma. Clandestiene arbeiders werken hard maar dragen niet bij tot de financiering van het sociale zekerheidssysteem waardoor ze een aantal rechten mislo-

pen. Hiermee dreigen ze vaak in een onmenselijke situatie verzeild te geraken. Onder druk van de vakbonden en tal van welzijnsorganisaties hebben illegalen de laatste jaren meer arbeidsrechten verkregen. De logica is dat iemand die werkzaam is, ook zonder verblijfspapieren en zonder werkvergunning, toch over een feitelijke arbeidsovereenkomst beschikt. Er werd geijverd voor een wettelijke en reële bescherming inzake lonen, arbeidsomstandigheden, sociale zekerheid, vakantiedagen,...

Deze evolutie is een goede zaak. De illegale circuits zijn vaak doelbewust opgezette constructies die gedreven door winstbejag werk-

nemers uitbuiten. Daartegen overstaat dat clandestiene arbeidscircuits vaak worden opgezet omdat het de enige manier is om als illegaal aan de bak te komen. Via familiale en sociale netwerken zoeken ze een onderkomen en een plaats op de schaduwarbeidsmarkt. Dit creëert een spanningsveld. Indien we ervoor gaan om clandestiene arbeidsmigranten daadwerkelijk dezelfde rechten te geven als 'gewone' werknemers – wat vanuit humanitair oogpunt de normaalste zaak van de wereld is – dan moeten we evenwel incalculeren dat velen van hen hun economische bestaansredenen verliezen. Vooral migranten met een lage productiviteit dreigen daarvan de dupe te worden. Men zal aldus maatregelen moeten nemen om te verhinderen dat deze groep mogelijks noodgedwongen in de criminaliteit terecht komt.

Figuur 6: Verdeling van de in 2006 afgeleverde visa van lange duur volgens reden van verblijf.

Bron: Databank FOD Buitenlandse Zaken

Berekening: Nicolas Perrin

5. Integratie

5.1 Diversiteit versus 'melting pot'

Voorgaande hoofdstukken hebben ons geleerd dat ons land heel wat immigranten aantrekt. Zowel legale als illegale nieuwkomers vinden België een aantrekkelijk land om in te wonen en te werken. Dat laatste is echter iets wat al te vaak uitblijft. De link met arbeid blijft al te vaak achterwege. Daardoor dreigt de balans tussen rechten en plichten danig verstoord en dreigt de sociale zekerheid op termijn onbetaal-

Migratiestromen wereldwijd

Migratie in België

Migratiemotieven

De illegale migratie

Integratie

Conclusie en aanbevelingen

baar te worden. We hebben in ons land te lang geloofd in de these van de automatische opwaartse mobiliteit van migranten. We dachten dat de integratie in onze maatschappij vanzelf zou lopen. Toen bleek dat dit niet het geval was, zijn we blijven doorgaan met het voor ons uitschuiven van de problemen.

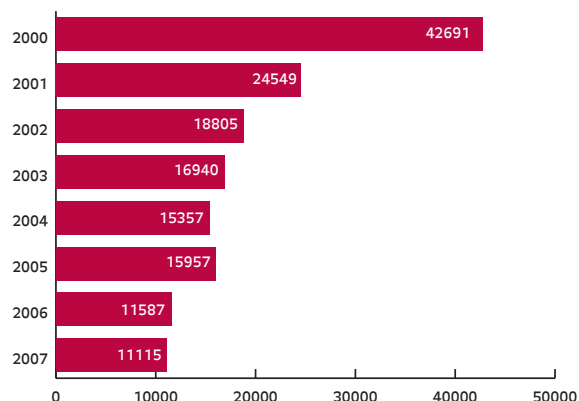
Misschien hebben we ons blind gestaard op de ervaringen in de VS waar de metafoor van de ‘melting pot’ heel lang opgang heeft gemaakt? Deze smeltkroes past uiteraard perfect bij het beeld van Amerika als natiestaat die opgebouwd is door migranten en die steeds is blijven doorgaan met het moeiteloos opslorpen van vreemdelingen uit de meest diverse culturen. Dit supersnel assimilatieperspectief waarbij na verloop van tijd etnische afkomst een economisch neutraal gegeven wordt, is echter ook voor de VS een te simpel discours gebleken. Een te snelle assimilatie dreigt immers de verschillen in arbeidsvaardigheden tussen autochtonen en allochtonen te niet te doen. Vanuit die optiek bestaat het gevaar dat de smeltkroes eerder werkt als een diversiteitsvernietigende verbrandingsoven. Maar ook dat is een te eenzijdig beeld. Een te trage assimilatie houdt immers het gevaar in van gettovorming, etnische spanningen en sociale onrust. In dat verband moeten we ons in eigen land grote zorgen maken om het bestaan van een duale arbeidsmarkt waarbij de tewerkstellingskansen

van allochtonen beduidend inferieur zijn in vergelijking met deze van de autochtone bevolking. De recente inspanningen in het kader van het diversiteitsbeleid werpen vruchten af maar zijn nog maar het begin van een lange weg.

5.2 Integratie versus assimilatie

De keuze tussen (gedeeltelijke) integratie of (volledige) assimilatie van migranten laaide februari 2008 nogmaals op naar aanleiding van een staatsbezoek van de Turkse premier Erdogan aan Duitsland. Erdogan had zich tijdens een toespraak in Keulen uitgesproken voor integratie en tegen assimilatie. ‘Het zou een misdaad tegen de menselijkheid zijn indien men van de Turken zou vragen hun identiteit en eigenheid op te geven’, aldus Erdogan, die voorstelde om in Duitsland Turks onderwijs in te richten.

Het verschil tussen assimilatie en integratie is weerom een moeilijk debat maar uit een onderzoek van het weekblad *Die Zeit* blijkt dat het om een theoretisch onderscheid gaat. Nagegaan werd hoe de Turkse gemeenschap in Duitsland zelf aankijkt tegen dit soort vraagstukken. Uit het onderzoek bleek dat het onderscheid tussen assimilatie en integratie voor de Duits-Turken geen evidentie is. Meer dan de helft van de ondervraagden gaf aan dat ze zich in Turkije ‘Duitser’ voelen en omgekeerd ‘Turk’ in

Figuur 7:
Evolutie aantal asielaanvragen (dossiers).

Bron: Fedasil.

Duitsland. Vooral de generatie plus zestigers kan zich identificeren met Duitsland. De groep 25 tot 34 jaren heeft daar duidelijk veel meer moeite mee. De tweede generatie Duits-Turken kent Turkije als idyllisch vakantieoord en droomt regelmatig weg van deze imaginaire heimat. Deze dubbelidentiteit wordt niet altijd als een probleem ervaren maar ze wijst wel op een complexiteit die maar moeilijk kan worden doorbroken met simplistisch denken. De Duits-Turkse gemeenschap ziet bovendien andere prioriteiten dan diegenen die Erdogan suggereerde in zijn toespraak. Niet minder dan 83% van de ondervraagden onderschreef dat een goede kennis van de Duitse taal de sleutel is tot een succesvolle integratie. Daarmee leggen ze de noodzaak van een eigen inspanning tot integratie bloot. Integratie is volgens de ondervraagden een wisselwerking tussen enerzijds het opleggen van duidelijke eisen en anderzijds het aanbieden van ondersteuning die de realisatie van die eisen bevordert.

Uit het onderzoek van *Die Zeit* bleek verder dat een gemeenschap van migranten er veel belang aan hecht dat de heersende politieke klasse in het gastland geen electoraal garen spint op de rug van de etnische minderheid. Dat geldt vooral voor ministers in functie, de premier of de partijen waaruit ze voortkomen. Zo werd het bondskanselier Angela Merkel kwalijk genomen dat ze zich niet distantieerde van haar partijgenoot Roland Koch die tijdens deelstaatverkiezingen criminaliteit bij allochtonen tot verkiezingsthema had willen verheffen.

6. Conclusie en aanbevelingen

In een open wereld zoals de onze is het zinloos om te proberen de grenzen af te sluiten voor migratie. De kosten van een dergelijke aanpak lopen hoger op dan de baten. Beter is het om bij migratie selectief te werk te gaan. Migratie is in België een fenomeen dat we momenteel grotendeels ondergaan. Er is geen duidelijke migratiekoers en kandidaat migranten worden nauwelijks gescreend. Eens we ze hebben binnengelaten worden ze te vaak aan hun lot overgelaten. We hebben aldus nood aan veel uitgebreidere procedures en inburgertrajecten die nauwgezet dienen te

worden opgevolgd. Vandaag berust migratie te veel op louter familiehereniging of asiel. De band met de arbeidsmarkt, die we in beleidsnota 25b dieper uitspitten, raakt dan volledig uit het zicht. Daardoor geraakt de balans tussen rechten en plichten uit evenwicht. We moeten de lat voor migranten hoger durven leggen maar daarnaast dienen we hen ook meer middelen aan te reiken om hoger te kunnen springen.

Omdat de kansen op de arbeidsmarkt voor de allochtonen en de migranten uit het verleden ongunstig blijven, dienen we verder te werken aan een diversiteitsbeleid. Ook het bedrijfsleven moet haar verantwoordelijkheid blijven opnemen. De aanpak van de laatste jaren werpt vruchten af maar moet worden volgehouden.

De illegale tewerkstelling van al of niet clandestiene migranten moet hard worden aangepakt en publiekelijk veroordeeld. Werkgevers moeten duidelijk worden gemaakt welke hun verantwoordelijkheden zijn indien ze illegalen zouden te werk stellen. In heel wat gevallen gaat het immers om uitbuiting en concurrentievervalsing. De kans om gevat te worden moet evenwel drastisch hoger. De sociale inspectie zal beter omkaderd moeten worden om

van een echt afschrikkingseffect te kunnen spreken. Het strekt tot aanbeveling om de inspectiediensten meer armslag te geven en op elkaar af te stemmen en dit niet alleen op regionaal en federaal vlak, maar ook binnen de Europese Unie. Daarnaast zal men een regularisatie op basis van arbeidsrechten goed moeten afficheren en omkaderen zodoende mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt niet in de criminaliteit terecht zullen komen.

Bibliografie

Die Zeit. (2008). Wir wollen hier rein!, 13 März.

FOD WASO. (2008). De immigratie in België: aantallen, stromen en arbeidsmarkt, Federale overheidsdienst werkgelegenheid, arbeid en sociaal overleg: Brussel.

De Standaard. (2008). Illegalenbeleid in ons land heeft twee gezichten, 05 maart.

Koning Boudewijnsstichting. (2008). Belgische debatten voor een migratiebeleid – Facts and figures, februari. Co-editie van de Koning Boudewijnsstichting en het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding.

OESO. (2007). Migration Outlook 2007, Paris.

Okkerse L., Pauwels F. (2007). Referaat illegale migratie: arbeid en economie, Congres 'Grenzeloze solidariteit', 14 november.

vkwmetena

COLOFON

Auteurs:
Geert Janssens

Realisatie:
Vormgeving en uitvoering: Lieve Swiggers

Redactieadres:
Sneeuwbeslaan 20 - 2610 Wilrijk
Tel.: 03 829 25 06
Fax: 03 829 25 22
E-mail: vkw.metena@vkw.be
www.vkwmetena.be

Verantwoordelijke uitgever:
VKW Denktank